

MAX FRISCH

15. 5. 1911 – 4. 4. 1991

Nejvýznamnější autor švýcarské poválečné literatury, prozaik a dramatik Max Frisch se narodil 15. května 1911 v Curychu. Tam strávil většinu svého života. Po maturitě začal studovat germanistiku, studium však musel v roce 1933 z finančních důvodů přerušit. Živil se jako žurnalista, v roce 1933 několik měsíců cestoval jako reportér Neue Zürcher Zeitung po jihovýchodní Evropě. Prvním městem, které Frisch během této cesty navštívil, byla Praha. Pro Neue Zürcher Zeitung napsal reportáž o mistrovství světa v ledním hokeji. V Praze se zdržel asi šest týdnů a potom cestoval dál, navštívil ještě Budapešť, Bělehrad, Sarajevo, Dubrovník, Záhřeb, Istanbul, Atény, Bari a Řím. Zážitky z této cesty zpracoval ve svém prvním románu *Jürg Reinhart – osudová letní cesta* (1934). V roce 1935 poprvé navštívil Německo a ještě téhož roku vydal *Malý deník z německé cesty*, ve kterém se kriticky vyjadřoval k antisemitismu. Jeho postoj k nacionálnímu socialismu v té době nebyl ještě vyhraněně negativní. Jeho první romány tak mohly bez problémů v nacistickém Německu vyjít. Teprve ve 40. letech se u Frische utváří kritické politické vědomí. Tento jeho pozvolný vývoj je dáván do souvislosti s konzervativním klimatem na curyšské univerzitě, kde někteří z profesorů obdivovali Hitlera a Mussoliniho. Ovlivněn svým otcem – architektem, začal Frisch v roce 1936 studovat architekturu. Po dokončení studií v roce 1941 získal první cenu v architektonické soutěži a otevřel si vlastní architektonickou kancelář. V roce 1942 se oženil s architektkou Gertrudou von Meyenburg, s níž měl tři děti. Kvůli nedostatku stavebního materiálu způsobenému válkou, mohl uskutečnit svou jedinou větší stavbu (dnes památkově chráněnou budovu lázní) teprve v roce 1947. V srpnu 1948 se zúčastnil Mezinárodního mírového kongresu ve Wroclawi, odkud však s ohledem na jeho propagandistické zneužití předčasně odjel. Přesto jej deník Neue Zürcher Zeitung po návratu domů obvinil ze sympatií s komunismem. (V roce 1989 se Frisch dozvěděl, že byl od roku 1948, stejně jako všichni účastníci tohoto kongresu, sledován švýcarskými úřady.) Díky stipendiu Rockefellerovy nadace strávil Frisch více než rok, od dubna 1951 do května 1952, ve Spojených státech a v Mexiku a tam pracoval na textech svých pozdějších divadelních her a románů. Po úspěchu románu *Stiller* (1954) se rozhodl vzdát se architektury a naplno se věnovat literatuře, a tak v lednu 1955 zavřel svoji architektonickou kancelář.

V červenci 1958 se Frisch seznámil s Ingeborg Bachmannovou. Po formálním rozvodu svého manželství v roce 1959 se s Ingeborg o rok později odstěhoval do Itálie, kde žil do roku 1965. Vztah byl pro oba obtížný, Frisch se netajil svými nevěrami, ale velmi mu vadilo, když si Bachmannová nárokovala stejná práva. Docházelo k neshodám a vztah se na přelomu let 1963 a 1964 rozpadl. Literárním zrcadlem vztahu Ingeborg Bachmannové a Maxe Frische je román *Mé jméno budiž Gantenbein* (1964). Konec manželství je tu analyzován metodou „co by bylo, kdyby“, přičemž

vypravěč zkouší různé alternativy příběhů. Dospívá k závěru, že žádný z příběhů neodpovídá beze zbytku jeho zkušenosti.

V létě 1962 se Frisch setkal s o 28 let mladší studentkou Marianne Oellersovou. Žil s ní od roku 1964 a na konci roku 1968 si ji vzal. Marianne ho doprovázela na jeho četných cestách – do Izraele, Sovětského svazu, Japonska a Spojených států. Po návratu z USA se usadili v Berlíně, kde žili téměř celá sedmdesátá léta. Během turné po USA (v dubnu 1974) Frisch navázal intimní poměr s mladou Američankou. Vztah s Marianne se začal rozpadat a v roce 1979 manželství skončilo rozvodem. Vztah s oběma ženami popisuje Frisch ve své snad nejvíc autobiografické povídce **Montauk** (1975), která se řadí k nejvýznamnějším textům autorova pozdního díla a signalizuje Frischovo stárnutí. Popis jednoho krátkého víkendu stráveného s dívkou Lynn poskytuje autorovi příležitost rezignovaně bilancovat svůj život – autor to ovšem viděl jako „*závěť psanou v náladě smířlivosti a zcela beze strachu*“. Za přítomnosti Lynn se skrývají jiné ženy, které v jeho životě hrály významnou úlohu, a právě na nich přezkoumává svou minulost. Pestrý sled událostí je přesně rozpočítaný a propočítaný, okamžité zážitky z výletu do malého letoviska s indiánským názvem Montauk se střídají se záběry z uplynulých let.

Poté, co Frisch vážně onemocněl, se podílel na založení vlastní nadace Max-Frisch-Stiftung, která byla pověřena správou jeho pozůstalosti. Archiv nadace se nachází v Curychu a od roku 1983 je přístupný veřejnosti. V roce 1980 Frisch obnovil svůj dřívější vztah s Alicí Leocke-Careya a do roku 1984 s ní žil v New Yorku. Později se vrátil do Curychu, kde pobýval až do své smrti. V březnu 1989 mu lékaři diagnostikovali rakovinu v neléčitelném stadiu. Zemřel 4. dubna 1991 uprostřed příprav na své osmdesátiny.

Za svou literární práci obdržel Frisch mnoho ocenění, nejvýznamnější je Cena Georga Büchnera z roku 1958 a Mírová cena německých knihkupců z roku 1976. Frisch je také držitelem několika čestných doktorátů na švýcarských a zahraničních univerzitách.

Max Frisch začal publikovat již v roce 1934, ale jeho závažná díla vznikla až po roce 1945. Ústřední význam v rámci jeho tvorby mají deníkové zápisky, které si Frisch začal psát během studia a které si vedl i v dalších letech. Popsal jich 130 a staly se základem k vydání **Deníku 1946–1949** (1950). Kniha představuje souhrn postřehů z cest po poválečné Evropě, politických a filozofických úvah, ale i řadu více či méně rozpracovaných námětů a motivů, z nichž vzešla většina jeho pozdějších děl. Od počátku se ve Frischově díle rýsují dvě základní, ne vždy zcela oddělené linie jeho tvorby. První linií je tematika veřejná a bezprostředně dobová, již se Frisch zabývá zejména v dramatech. S vědomím, že jako Švýcar byl ušetřen válečných útrap a fašismu, cítil tím větší díl odpovědnosti za obnovení humanistického a demokratického smýšlení v celé poválečné Evropě. Typická pro tuto linii jeho tvorby je hra **Čínská zed'** (1947), která vychází ze zážitků z období fašismu a varuje před násilím a válkou. Druhá, kvantitativně převažující linie Frischovy tvorby, se soustřeďuje na nitro jedince

z hlediska existenciálního. Nejčastějším tématem Frischových románů je problém identity osobnosti. Identita jedince je zkreslena pohledem druhých, obrazem, který si o něm vytvoří okolí. Sám Frisch to formuloval takto: „Každý člověk si dřív nebo později vymyslí příběh, který pokládá za svůj život, nebo řadu příběhů, které jsou doloženy jmény a daty, takže se zdá, že o nich nelze pochybovat. Přesto je každý příběh, myslím, smyšlenkou a dá se vyměnit. S určitým souhrnem stejných událostí by se dalo sedm různých životních příběhů nejen vyprávět, ale i žít. To nahání strach...“ Tyto otázky tvoří myšlenkové jádro jeho nejlepšího románu *Stiller* (1954), jehož hrdina se marně pokouší vzdát se své dosavadní neuspokojující existence a začít zcela jinou životní roli. Vnitřní problematika hrdiny je přitom organicky zasazena do společenských souvislostí, ba částečně z nich vyplývá, takže román je současně i pozoruhodným kritickým obrazem soudobého Švýcarska.

V románu *Homo Faber* (1957) se Frisch dotýká tématu jakým je pocit naprostého odcizení moderního člověka. Svůj román pojmal jako „zprávu“. Hlavní postavou je inženýr Faber, který vypráví svůj příběh o tom, jak se mu hroubí život. Události rekonstruuje jakousi deníkovou formou, píše způsobem, který odpovídá jeho přirozenosti – racionálně, věcně, suše. Pokud jde o pocity a duševno, je jeho styl šablonovitý a neumělý, chudý na výraz. Pro drama, které prožívá, ho nenapadají žádná slova. Téměř půl století před tím, než se objevil pojem globalizace, vykreslil Frisch v této knize portrét moderního kočovníka. Faber žije všude a nikde. Z pověření svého zaměstnavatele (UNESCO) cestuje po celém světě. Nemá žádnou vlast, jeho vztahy s lidmi zůstávají jen povrchní, nejdou do hloubky. *Homo Faber* je jednou z nejúspěšnějších německy psaných knih poválečné doby.

Do zahraničí sáhl Frisch v divadelním kuse *Triptychon* (1978). Ten nebyl nikdy scénicky uveden a existuje pouze jako knížka. I když se děj točí kolem smrti, je přitakáním životu: dokud člověk něco očekává a dokud může něco očekávat, žije. Jakmile zmizí očekávání, je všechno zbytečné. „*Být mrtvý je tak beztrestné, tak strašně nudné, že si člověk říká, udělejme něco teď, dokud mrtví nejsme.*“ Je to tedy pravý opak rezignace, než jakou cítíme v povídce Montauk.

Na sklonku života vstupují do Frischova díla i témata stárí a pomíjivosti. Předtucha konce se nachází v knize *Člověk se objevuje v holocénu* (1979). Její hrdina pan Geisser je na konci života. V samotě, kterou si sám zvolil, a v extrémní situaci, kdy ho trvajících deště odříznou od vnějšího světa. Tyto podmínky bez protestu akceptuje, uvědomuje si, že teprve „*ztráta paměti by byla zlá*“, neboť „*bez paměti není vědění*“. Aby tomu zabránil, vystřihuje si z knih, které má ve své samotě k dispozici, články a zprávičky a bez ladu a skladu je rozvěšuje po stěnách. Titul novely je ironický ve dvojitým smyslu. Především dokazuje hrdinovu nedostatečnou schopnost si vzpomenout a beznadějnost pokusu postavit se výstřížky proti ztrátě paměti. Je v něm však patrné i Frischovo virtuózní zacházení s dialektikou výpovědi a zamlčování. Každá věta neznámá jen to, co vypovídá, ale i to, co jako protiklad zamlčuje. „*Člověk se objevuje v holocénu*“ neznámá nic jiného než to, že v jiné epoše zase zmizí. Krátká povídka z roku 1982 *Modrovous* je založena na Frischově teorii o nejisté totožnosti.

Zkušenost, že je všechno jinak než dosud a že není spolehnout ani na vlastní paměť (o paměti známých a přátel vypovídajících před soudem ani nemluvě), vtrhne do existence doktora Schaadea, obžalovaného z vraždy své osmé ženy, jako pohroma. Doktor Schaade si neví rady a ztrácí půdu pod nohama. Nakonec jej zlomí pomlavy, které o něm kolují, a dodatečně se ke zločinu dozná, protože se přizpůsobí obrazu, který o něm vytvořili druzí. Doznání však státní návladní nepřijme, protože viník je mezitím zjištěn a dopaden. Schaade se pokusí o sebevraždu, ta se ale nezdaří. Je marná jako jeho doznání. *Deník (1946–1949) (1950)*, který je klíčem k celé Frischově tvorbě a jeho tři velké romány *Stiller* (1954), *Homo Faber* (1957) a *Mé jméno budíž Ganteiben* (1964) patří k tomu nejlepšímu, co bylo po válce v německé literatuře napsáno.

Již během studií Frisch pravidelně navštěvoval divadlo v Curychu, které tehdy poskytovalo útočiště německým exulantům a nabízelo prvotřídní program. Jeho ředitel Kurt Hirschfeld jej povzbuzoval k psaní pro divadelní scénu. V polovině čtyřicátých let napsal Frisch během několika málo týdnů dvě divadelní hry. Premiéra hry *A mrtví opět zpívají* se konala roku 1945 v Züricher Schauspielhaus, kde byla premiérově uvedena i hra *Čínská zed'* (1947). Námětem jednoho ze dvou hlavních Frischových dramát *Pan Biedermann a žháři* (1958) bylo prý chování československého prezidenta Edvarda Beneše po roce 1945. Ukazuje pozvolné vnikání komunismu do zdánlivě zajištěné měšťanské společnosti. Demonstruje selhání konformistického myšlení v konfrontaci s realitou zla. Hmotně zajištěný měšťák, výrobce oleje na vlasy Jakob Biedermann, je v obchodních záležitostech bezcitný a neúprosný. Avšak veskrze konformistická dušička mu nedovolí vzepřít se zločincům, kteří se vetrou do jeho domu a na jeho půdu uskladňují sudy s benzínem. Prohnaní kumpáni zmanipulují lichotkami a úlisností jeho maloměšťáckou mentalitu, jeho špatné svědomí a sebejistotu tak, že jim sám nabídne zápalky. Ještě ve chvíli, kdy hoří u sousedů se utěšuje, že to všechno není pravda. U nás byla hra uvedena i pod názvem *Horká půda* v nastudování Divadla ABC v Praze.

Druhým Frischovým významným dramatem je *Andorra* (1961), jehož příběh si autor zaznamenal do deníku již v roce 1946 a vrátil se k němu až v roce 1961. Zpracoval v něm své oblíbené téma – hledání identity. Hlavním hrdinou je chlapec Andri, který, jak se později ukáže, není vůbec žid, přestože ho za něj jeho spoluobčané považují. Vidí na něm vlastnosti, které se obvykle židům přisuzují. Andri nakonec přijme falešnou identitu a přijme i tragický konec, likvidaci „černými“ okupanty města. Ozvěna aktuálních událostí válečných let trochu zamlžuje modelovou studii o davové psychóze, které podlehne i oběť, i původní záměr ukázat závislost totožnosti na úsudku okolí. Z další Frischovy dramatické tvorby je třeba zmínit hru *Hrabě Öderland* (1951). Hra neměla v době svého uvedení úspěch, což se nezměnilo ani jejím pozdějším přepracováním. Frisch ji však považoval za jedno ze svých nejvýznamnějších děl. V roce 1953 napsal komedii *Don Juan aneb Láska ke geometrii* a v roce 1967 hru *Biografie*, která u nás byla uvedena i pod názvem *Kdybych mohl začít znovu*.

Je těžké rozhodnout, zda význam Maxe Frische spočívá v jeho románech, nebo zda jsou důležitější jeho dramata. Populárnější, pokud lze použít tohoto výrazu pro ideje, které Frisch do svých prací vložil, jsou jeho divadelní hry. Jako dramatik se Frisch odmlčel daleko dřív než jako prozaik. Došel k názoru, že se s divadelní tvorbou ocitl ve slepé uličce. Frisch sám řekl: *„Kdybych někdy stál před hloupou volbou: Bud' hry, nebo prózu, byl bych okamžitě hotov s odpovědí. Volil bych prózu.“*

(Zpracovala: Jitka Haincová)